

THULITT

– fordi den er så vakker

Mange vet at thulitt er vår "nasjonalstein". Men få vet hvorfor. Torgeir Garmo kan fortelle historien. Forbered deg på en overraskelse.

TEKST: Halfdan Carstens

Mange av leserne vil allerede ha bemerket at: "Ja, men vi har da allerede en norsk nasjonalstein!". Og de vet selvsagt navnet på den: thulitt, et rosa mineral som også er valgt til fylkesstein i Nord-Trøndelag.

Mange er svært begeistret for denne vakre steinen, og derfor er den mye brukt i smykker. Andre "kan ikke fordra" den spesielle fargen, og de er slett ikke noe glad for at dette mineralet kan "smykke seg" med tittelen "nasjonalstein".

Her har vi altså en stein – eller et mineral – som verken menigmann eller geologer på noen som helst måte forholder seg nøytrale til.

Spørsmålet vi stilte oss var derfor hvordan thulitt kan ha blitt vår "nasjonalstein". Når skjedde det, hvem stod bak og hvilken prosess ligger til grunn? En telefon til Torgeir T.

MINERAL

Et mineral er et fast, uorganisk stoff med en definert krystallstruktur og en bestemt kjemisk sammensetning dannet gjennom geologiske prosesser. Hittil er det beskrevet over 3500 ulike mineraler, og det oppdages hvert år flere nye. Bergarter er bygd opp av mineraler. Feltspat er det vanligste mineralet.

Torgeir T. Garmo og kona Frøydis foran Fossheim Steinsenter i Lom hvor det gjennom snart 30 år er investert titalls millioner. Legg merke til inngangspartiet. Det er ingen tilfeldighet i at det er formet som en åtte meter høy bergkrystall. Og det gir løfte om noen spennende stunder blant smykker, mineraler og bergarter.

Garmo ved Fossheim Steinsenter i Lom viste seg å være oppklarende.

BRENNER FOR STEIN

Torgeir T. Garmo er ingen hvemsomhelst i Norges mangfoldige steinverden. Han har samlet på og handlet med stein nesten hele sitt voksne liv, og de siste 27 årene har han, sammen med kona Frøydis bygget opp sin egen steinbutikk, sin egen mineralsamling og sitt eget steinmuseum midt i turiststrømmen i Lom i Gudbrandsdalen.

Kjører du gjennom tettstedet Lom, kan du ikke unngå å se den staselige gamle låven og det flotte inngangspartiet som er formet som en bergkrystall. Og innenfor finner du et skattkammer for stein- og smykkeinteresserte. Ingen har som Torgeir vært i stand til å vise frem fargerike eksemplarer av norske og utenlandske mineraler og bergarter til menigmann og "steingale" amatørgeologer.

Det første du møter er thulitten. Thulitt fra hans egen lille kilde ikke langt fra Lom. Dit kan folk dra og plukke thulitt for kilopris. Takket være iherdig innsats på 1970-tallet.

- I dag er dette én av tre store forekomster i Norge, sier Torgeir. De to andre ligger begge i Nord-Trøndelag, i Leksvik og i Lierne. For øvrig finns det minst 50 mindre forekomster andre steder i landet.

- Men det var et møysommelig arbeid å finne den, legger han til. Dessuten kostet det ham nesten livet. I følge historien var han på vei hjem fra fjellet med en kjelke fullastet med thulitt. Et lite feiltrinn, Torgeir snublet – og stupte inn i et tre med den steintunge lasten bak seg. Hjerneskallen ble knust, men etter mange måneder på sykehus og i rekonvalesens, var han tilbake i full vigør. Fem år senere, i 1985, åpnet Fossheim Steinsenter (hele

Foto: Halfdan Carstens

historien kan du lese som portrettintervju i GEO 01/1998).

MANNGARD – TO MANN STERKE

- Det er nok mitt påfunn at thulitt er "Norges nasjonalstein", innrømmer Torgeir. - Det var på den tiden at det var populært med både nasjonalfugl, nasjonalblomst og nasjonalfisk. Men det ble aldri valgt noen nasjonalstein. Så da måtte jeg ta skjeen i min egen hånd.

Forslaget ble lensert i NRKs "Nitimen", og Torgeir har selv fortalt historien om hvordan thulitt ble vår "nasjonalstein" i et nitimekåseri for 25 år siden.

Slik lød det en tidlig morgen for Norges radiolyttere, på Torgeirs egen spesielle dialekt og hans egen rolige stemme:

I det Herrens år 1811 hadde ein liten ekspedisjon dregi ut frå det solrike Italia og lagt ut på ei lang og strabasjøs reise opp gjennom Europa. Heilt opp mot Ishavets kyster hadde dei tenkt seg, til det kalde og usiviliserte Noreg for å leita etter verdifulle malmar. I lange veker av tidleg sommar streifa dei rundt i landet vårt, og ein dag hadde dei kome innover til Rauland i Telemark for å sjå på eit lite kopparskjerp. I ein kolle som stakk opp like ved fekk ein geolog auga på ein merkeleg kombinasjon av blå og raude mineral. Han kakka laus nokre prøver og tok med seg. Det blå mineralet var ein kopparrisk vesuvian og fekk namnet cyprin. Korkje denne eller det rosa mineralet var funne tidlegare på jorda, det siste fekk namnet thulitt etter funnlandet.

Her fortalte Torgeir også historien om hvordan forekomsten i Lom ble oppdaget:

Men thulitten skulle snart dukke opp på nye stader i Thule, landet vårt. For ein femten år sia dreiv ein ung geolog og kartla det vanskelege feltet mellom Ottadalen og Finndalen i Vågå og Lom. Fleire stader inne i fjellet fann han lausblokker av ein merkeleg raudskimrande bergart, "thulitt". Men kor kunne desse steinane koma frå? Ikkje lenge etterpå synte Willy fram steinane sine, og eg vart interessert. Frå Blakstjern i 1500 meters høgde og sørvestover mot Otta dalen rakte eg i lange, solmætte dagar over den bylgjande høgfjellsletta og leitte lausblokker. Kvart nytt funn vart plotta på kartet, og frå kryssa drog vi liner i motsett retning av isens rørsle. Eit innvikla og imponerende mønster bygde seg opp, men den lokkande raude thulitten fanst berre ikkje der han etter kloke beregningar burde vera.

Så, ein dag eg var borti sentrum, på Bergom, trefte eg den over 70 år gamle Ole Nyøygaard. "Nå, har du funne raudstein din enda, da?" undrast han. "Nei, eg har ikkje riktig det," måtte eg tilstå. "Da skal eg fortelja deg noko" sa'n Ole. "Som gutunge sprang eg ofte setervegen ned frå Liasetrom, og minnest eg ikkje feil, skal det liggje två store raudsteinar i sti-

gen!" "Hm" - tenkte eg. "Da må dei lausblokkene vi fann ved Blakstjern vera lyfte 600 m av isen. Men eg får ikkje etter lell." Snart kunne eg med sjølvsyn forsikre meg om at n'Ole hugsa rett etter 50 år, raudsteinane låg i vegkanten enda. Overgrodde og forvitra, men likevel godt synlege. Og, dei var ikkje godt avrunda som dei vi før hadde funne, men hadde kvasse kantar. Det tyder at steinen måtte vera rivin laus frå ei forekomst like i nærleiken. Det er når is eller vatn dreg blokkene med seg at kanta ne litt etter litt blir runda av og jamna til. Helga etterpå var ingeniørgeologen Arild (Palmstrøm, red. anm.) besikta til Lom, her måtte ingenting overlatast til tilfældighetene. Tidleg laurdag morgon stilte vi i vegkanten og gjekk manngard oppover lia to mann sterke. Ein god halvtime etterpå gjekk eg rett på kanten av forekomsta, ei bleikraud gåre austover i den grå kvardagsgneisen. Raude blokker var frosne laus og låg strødde i ura nedafør, eit heilt lite fjell i uvirkelege rosa tonar. Eg kauka vilt og slo laus på bergveggen. Så roa eg meg ned og strauk fingrane over den knudrete laven. I meir enn tusen millionar år hadde denne smale stripa med manganmineraliggji der. Her var tid nok.

Så er det altså ingen "prosess" med telefoninnringing, sms eller e-post bak utnevnelsen av thulitt som "Norges nasjonalstein". Men vi har trodd det alle sammen, inntil Torgeir selv nå forteller at det er han som er hjernen bak "påfunnet". Kanskje er det et godt valg han har gjort. Det får andre avgjøre. Men Norges nasjonalbergart blir thulitt aldri. For thulitt er et mineral. Om thulitt også skal bli Norges nasjonalmineral, får fremtiden vise.

Thulittbruddet i Lom som Torgeir T. Garmo fant etter møyssommelig detektivarbeid. Her kan du selv finne dine egne smykkesteiner mot en mindre avgift.

THULITT

Thulitt ble først oppdaget som små rosa flekker i skarnforekomster i Sauland, Telemark, for snart 200 år siden. Den ble gitt navnet Thulitt, etter Ultima Thule, det gamle navnet for Norge som ble brukt av greske sjøfolk for over 2000 år siden. Ultima Thule betyr egentlige "den nordligste del av den beboelige verden". Det samme navnet kan også ha blitt brukt om Grønland.

Omtrent 50 år senere ble Thulitt også funnet i Leksvik, og i et lite steinbrudd ble det etter sigende produsert nok stein til å lage veggfliser for rike folk rundt omkring i Europa.

Forekomsten i Søre Lia i Lom ble oppdaget av Torgeir T. Garmo i 1971. I dag er dette det eneste stedet mineralet blir tatt ut for bruk til smykkesteiner.

Thulitt er et zoisitt-mineral ($\text{Ca}_2\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3(\text{OH})$) i epidot-familien, men inneholder i tillegg mangan. Zoisitt kan variere i fargen fra grå til brun og lysgrønn og rosa. Den lyserøde typen kalles thulitt og finnes i all hovedsak her i landet.

Thulitt er altså alltid lyserød eller rosa, men er lysere eller mørkere avhengig av om den er sammenblandet med andre mineraler.

I smykkesteinkvalitet blir thulitt bare funnet i Norge, og Loms-thulitten er spesielt hard og slitesterk på grunn av kvartsinholdet. Fargen varierer fra lys til mørk rosa, avhengig av hvor stort innholdet av mangan er.

Thulitt opptrer i metamorfe bergarter og i mineralganger dannet ved lav temperatur og under nærvær av fritt vann. Thulitt finnes over hele Norge, men det er tre forekomster som peker seg ut pga. sin størrelse: Lom i Oppland, samt Leksvik og Lierne i Nord-Trøndelag. Alle tre ligger i prekambriske gneiser.

Mer informasjon om thulitt finner du på Naturhistorisk museums nettsider om fylkessteinene våre:

<http://www.nhm.uio.no/geomus/fylkesstein/main.html> under Nord-Trøndelag

Les intervjuet med Torgeir T. Garmo fra GEO 01/1998 her: www.geoportalen.no/nasjonalbergart/thulitt